

UNIVERZALNI PRIRODOSLOVNI POGLEDI U STIHOVIMA DANIELA ISTRANINA I MAVRA VETRANOVIĆA

Snježana Paušek-Baždar

UVOD

Daniel Istranin i Mavro Vetranović bili su gotovo suvremenici. Djelovali su u 15. i početkom 16. stoljeća. Prvi kao profesor gramatike, a drugi kao redovnik i književnik. No, uz to su se bavili prirodoslovnim i univerzalnim prirodno-filozofskim pitanjima: prvi alkemijom, a drugi astrologijom. Ta su pitanja bila odraz renesansnoga razmišljanja o povezanosti kozmosa, o sveukupnosti. Dotična povezanost spoznaje se upravo promatranjem prirode, svijeta, zemlje i neba, kako empirijskim iskustvom, tako i gnozmom.

U dijelu hermetičkih spisa, koji se čitaju u renesansi, ističe se jedinstvo sveukupnosti (sve je od Jednog i sve je prožeto Jednim). To je jedinstvo povezano s idejom sveoživljenoga svemira. Svi njegovi dijelovi, sve živo i neživo, međusobno su povezani privlačenjem i odbijanjem, simpatijom i antipatijom. Stoga, čitav svemir djeluje poput jedinstvenoga dijaloga. Time se stvara osobiti položaj čovjeka u svemiru-svijetu. Alkemijskim putem otvara se mogućnost postignuća savršenstva materije i duha, a astrološkim mogućnost spoznavanja utjecaja planeta na događanja na Zemlji i na životni put određenog pojedinca.

Daniel Istranin i Mavro Vetranović djelovali su na suprotnim krajevima Hrvatske: Daniel u Puli, a Mavro u samostanima na otocima Dubrovačke Republike. Da su se poznavali, vjerojatno bi izmijenili gledišta, jer su u ono doba alkemija i astrologija imale puno dodirnih točaka. Naime, astrologija nastoji upoznati kozmički red, odrediti svojstva planeta i način njihova utjecaja na prirodne pojave i događaje. Alkemija pak nastoji pronaći put za postignuće savršenstva materije i životni eliksir za poboljšanje kvalitete života, postignuće savršenstva duha, dugovječnosti i navodne besmrtnosti. Stoga se o alkemiji ne može govoriti bez njezine duhovne komponente. Sinteza materijalne i duhovne alkemijske komponente osobito je izražena upravo u doba renesanse.

DANIELOVA POEMA

Jedan od najprimjernijih predstavnika renesansne alkemije bio je Daniel Istranin. Djelovao je kao profesor gramatike najprije u Koprnu, a potom u Puli. No, kako sam kaže, više je volio alkemiju i punih dvadeset i pet godina radio je na pripravi kamena mudraca »na temelju metoda svojih prethodnika, ali dodavajući i plodove osobnog istraživanja«. Drugim riječima, izvodio je pokuse. Rezultat toga rada opisao je u poemi *Sulla pietra filosofale* (O kamenu mudraca). Spjevana je u osamnaest pravilnih kitica, od kojih svaka sadrži četrnaest stihova. U svima se uočavaju pravila rime, osim u dva stiha petnaeste kitice, gdje je autor težio što većoj jasnoći i razumljivosti sadržaja. Izuzetak čini sedamnaesta kitica, koja je napisana na latinskom jeziku, jer u njoj Daniel zaziva Boga i moli ga za pomoć.

Razlikujemo tri tipa alkemije: vanjska ili spagirija (na metalima ili mineralima), nutarnja ili spiritualna (na čovjeku) i tzv. *Ars Magna* (Veliko umijeće), istodobna pretvorba materije i preobrazba duše. Upravo je *Veliko umijeće* obilježilo renesansnu alkemiju. S obzirom na tri tipa alkemije, kamen mudraca nije bio isto što i životni eliksir. Prvim se postizala pretvorba materije u savršeno srebro ili zlato, a drugim savršenstvo duha i savršeno zdravlje. Daniel je nastojao pripremiti i jedan i drugi agens.

Pripravu kamena mudraca opisao je metodom imitiranja i usavršavanja prirode. Tako on kaže da pravi alkemičar mora najprije upoznati prirodu, potom je imitirati i na kraju usavršiti ono što je u prirodi ostalo nedovršeno, pa time i nesavršeno: *Tko želi slijediti pravi put neka ne drži umjetnost van prirodnog*. Stoga, alkemičar treba slijediti najvažnije planete – Sunce, Mjesec i Merkur – koje korespondiraju sa zlatom, srebrom i živom. Te su tvari dostatne, kaže Daniel, za pripravu *dobrog tijesta* (bona pasta). Kao što je za spravljanje kruha potrebno brašno, voda i kvasac, tako je za pripravu *kamena* potrebna živa, zlato i srebro.

Živa je pak *živa života, istinska živa ili tekuće srebro* (argentum vivum). Ona nije metal nego osnova metala i potiče od živih, a ne od mrtvih stvari. Nalazi se pod utjecajem planeta Merkura, koji je Božji glasnik: *Naš Merkurij nije ono što je u narodu i nije od mrvih, već od živih stvari*. Pri tome, *kamen* nastaje tako što su sve te tri tvari u njemu zajedno, ali i odvojene: (...) *kao što je u jajetu žumanjak od bjelanjca*. Čitav se postupak odvija u lagano zagrijavanoj posudi, a traje devet mjeseci. Boja se smjese mijenja dok na kraju ne poprimi boju zlata. No, Daniel navodi da se kamen mudraca dobiva tek u jednom od tisuću pokušaja.

Životni eliksir ili sveopći lijek Daniel je pripravljao jakim zagrijavanjem jednoga dijela već prije dobivenog kamena mudraca s deset dijelova *merkurija* ili *žive života*. Kada živa počne ishlapljivati, ubaci se malena količina *kamena i sve se pretvara u medicinu, kažem savršenu i finu*. Za ozdravljenje i postignuće savršenstva duha i tijela dovoljno je upotrijebiti samo jedan posto od količine pripremljenog eliksira.

Živa je jedini metal u tekućem stanju. Njezini spojevi sprečavaju truljenje i raspadanje organskih tvari. Upravo zbog tih svojstava kult žive vrlo je dugo trajao u europskoj znanosti i nakon renesanse.

Vrijednost Danielove *Poeme* i u tome je što je on ustrajavao na razlikovanju »prave« od »lažne« alkemije. Tako u četiri kitice (deveta do trinaesta) on upućuje oštre prigovore »lažnim« alkemičarima, od kojih su mnogi i sami bili prevareni. On ih prezire stoga što nanose veliko zlo alkemijskom umijeću. Prevarama i lopovlukom čine umijeće lažnim, a adepta malodušnim. Prema Danielu, njihova je zabluda bila u tome što nisu polazili od osnovne prirodne zakonitosti, to jest od hermetičke tvrdnje da *ono što se sije to će se i žeti*. Kao primjer navodi da *svaka životinja čini sebi sličnu kreaturu*. Tako se samo iz prirodnoga zlata može dobiti umjetno zlato. »Lažni« su alkemičari griješili jer su eliksir pripravljali iz *biljnog, životinjskog ili*

kabalističkog svijeta. Tako Daniel kaže: Neki traže otrovne trave, oleander; neki uzimaju talk; neko krv, izmete, otrovne žabe, zmije; netko perje. Tako s nezdravim umom i s takvim radom čine da ova vještina izgleda zla i lažna.

Umijeće pripreme kamena mudraca i eliksira Daniel je upotpunio duhovnom komponentom (šesnaesta, sedamnaesta i zadnja osamnaesta kitica). Tako je svoj pothvat uzdignuo na *Veliko umijeće* (Ars magna). Naime, on je shvatio da će rezultat izostati ako se ne zazove Isusa Krista (sedamnaesta kitica napisana na latinskom jeziku). No, samo zazivanje nije dovoljno. Zazivatelj mora najprije postići *poniznost, čistu dušu i savršenu misao*. To su imperativi koje čovjekova narav najteže postiže i pokazuje. No, jedino u tom slučaju Bog »dolazi« i pomaže. To je ujedno i preporuka koju Daniel nudi svakom »pravom« i »ozbiljnom« alkemičaru.

Tako je Daniel svojoj *Poemi* namijenio svrhu upute pravim alkemičarima, koji će, osim usavršavanja vještine postupka, uspjeti razviti poniznost i savršenu misao te tako postići Božju pomoć i preobrazbu duše. Preobrazba se dakako odnosila na »pomaknuće« s niže na višu razinu savršenstva. Time je dao važan doprinos europskoj renesansnoj misli.

Danielova *Poema* bila je rado čitana jer je na prilično jasan način izložila nejasnu i složenu alkemijsku problematiku. Stoga je često bila prepisivana, a poslije i tiskana.

ASTROLOŠKI POGLEDI U STIHOVIMA MAVRA VETRANOVIĆA

Mavro je Vetranović (1842-1576), prema M. Kombolu, više od ijednoga našeg pjesnika šesnaestog stoljeća imao oko za prirodu. Bio je najplodniji hrvatski stihotvorac svoga doba. O njegovoj se mladosti ne zna mnogo, osim da je stupio u red benediktinaca u Dubrovniku. U trideset i trećoj godini boravio je na Mljetu, gdje je s još dvojicom kolega dvije godine uređivao samostan. Ubrzo se vraća u Italiju, gdje boravi do svoje četrdesete godine, a potom je opet u Dubrovniku; najprije u samostanu na otoku Lokrumu, potom je opat na Mljetu, a zatim prior na osamljenom otoku sv. Andrije te opat u samostanu sv. Jakova na Višnjici, blizu Dubrovnika. Od godine 1544. bio je i predsjednik mljetske kongregacije.

Mavro Vetranović stigao je na otočić sv. Andrije u zrelo doba, u pedeset i drugoj godini života. Boravak na tom samotnom otočiću opisao je u svojim stihovima. Osim religioznih, napisao je i stihove u kojima je izložio svoje astrološke poglede. Oni su često izloženi u subjektivnom tonu i u obliku mistične i okultne poezije. No, to je bilo u skladu s općim renesansnim gledištima, u kojima se obnavljaju hermetički i kabalistički pogledi. Stoga u tim Vetranovićevim pjesmama često nalazimo nejasne nekršćanske simbole. No, sve su te pjesme istodobno duhovne i kršćanske i ne razlikuju se puno od njegovog ostalog pobožnog pjesništva, u kojem također ima poganske mitologije.

Boraveći osamljen na otočiću *gdi od oštra i grabina, kad se more s krajem svadi, vali jašu dovrh stina*, Vetranović otklanja tugu i nevolju moleći se Bogu, ali obraća se, u dijalogiziranim stihovima, i zvijezdama. Tako je svoja astrološka vjerovanja izložio u pjesmama *Pjesanca mjesecu* i *Pjesanca nesreći*. U prvoj, on govori o utjecaju Mjeseca na Zemlju. Prema Vetranoviću, Mjesečevi su utjecaji dobri i korisni, pa je za ljude bolje da je Mjesečeva moć što veća *ter tužba sva moja sa mnom se rastavi, kad zraka taj tvoja od zgar se objavi*. To je gledište bilo u skladu s raširenim renesansnim vjerovanjem o povoljnim astrološkim utjecajima Mjeseca.

Vetranović vjeruje da se astrološko prenošenje Mjesečeva povoljnog utjecaja na zemaljsko područje odvija putem svjetlosti. Stoga je Mjesečeva moć najslabija kada se on nalazi iza oblaka. Ideja o svjetlosti kao prenosniku astroloških utjecaja s neba na zemlju prisutna je još u srednjem vijeku, a preuzeta je i u doba renesanse. Tako je i Vetranovićev suvremenik, liječnik, matematičar i astronom, Zdranin Federik Grisogono smatrao da je svjetlost prenosnik astroloških utjecaja nebeskih tijela.

Kako Mjesec djeluje na sve prirodne pojave i događaje na Zemlji, Vetranović opisuje i pojave plime i oseke mora, čija visina ovisi o visini Mjeseca na nebu:

*Za kripost mjeseče, ku tvoja vlas ima,
da more oseče i more da plima,
i tvoja promjena aliti uštap tvoj
mjenuje vremena kako se vidi toj... (63-66)*

Vetranović vjeruje da i neki drugi planeti imaju blagotvoran utjecaj, ali ipak je najveći onaj Mjesečev:

*...od zvijezda s kireposti kad bude vrijeme doć,
Da svojom svjetlosti tebi su na pomoć. (69, 70)*

Poput većine svojih suvremenika, Vetranović je vjerovao da planeti, zajedno s Mjesecom, ne posjeduju vlastitu svjetlost, nego da je primaju od Sunca:

*Toj li se mjenuješ ter čekaš s krieposti
rok, da se odedješ sunčanom svjetlosti:
sunce bih molio ja s velikom ljubavi,
da te prie obasja ner bi je rok pravi. (21-24)*

Navedena gledišta Vetranović je istaknuo i u pjesmi *Pjesanca nesreći*. No, u njoj navodi i utjecaj planeta na ljudsku sudbinu. Tako se čovjek može roditi i pod zvijezdom koja donosi nesreću. Zato bi, kaže Vetranović, bilo najbolje da takva »donositeljica nesreće« nikada ne primi svjetlost od Sunca i da zauvijek ostane u tami. Tako neće moći uzrokovati nesretne utjecaje:

*Već ne prijala sunčane svjetlosti,
Ka me si pridala nesrećnoj krieposti! (127, 128)*

Vetranović je vjerovao u ovisnost ljudske sudbine o konstelaciji planeta u trenutku rođenja:

*...ka vajmeh ističe, kad se čas prigodi,
primal'ja kad reče: človlak se porodi,
i pride na sviet saj ter mu se podoba
sliediti plačni vaj i tužit do groba;
za-č zvijezda hoće toj, s kojom se porodi,
da plačan život svoj s nesrećom provodi. (115-120)*

No, Vetranović je ipak bio književnik renesanse. Stoga nije slijepo vjerovao u utjecaj zvijezde pod kojom je rođen. Vjerovao je također i u ljudsku snagu i molitvu. Uklanjao se molbama Mjesecu i »blaženim muzama«. Molio ih je da otklone nesretne utjecaje »njegove zvijezde« i da ga izbave od tuge i jada. Tako svoju pjesmu *Pjesanca mjesecu* završava stihovima:

*Truda me izbavi zvijezda, ku sledih ja,
i s mjesta sastavi, gdje drugo sunce sja. (95, 96)*

Premda su Daniel Istranin i Mavro Vetranović vjerovali u danas napuštena alkemijska i astrološka gledišta, prvi djelom a drugi riječju, oni su bili primjerni i tipični predstavnici doba u kojem su djelovali. Renesansna misao bila je ispunjena brojnim alkemijskim i astrološkim predodžbama.

LITERATURA

1. S. Paušek-Baždar, »Neka alkemijska gledišta hrvatskih prirodosnanstvenika«, *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine*, br. 1-2 (61-62), Zagreb 2005, str. 143-155.

2. M. Kombol, *Povijest hrvatske književnosti do narodnog preporoda*, drugo izdanje, Matica hrvatska, Zagreb 1961, str. 108-122.

3. I. A. Kaznačić, Mavro Vetranović, II dio, *Stari pisci hrvatski*, knj. IV, HAZU, Zagreb 1872, str. I-X, 10-18 i 71-79.

4. Ž. Dadić, *Egzaktne znanosti hrvatskoga srednjovjekovlja*, Globus, Zagreb 1991, str. 174-176.

5. S. Antoljak, »'Artium et medicinae doctor' Federik Grisogono, njegova obitelj i javno djelovanje u Zadru, Prilog proučavanju starih zadarskih plemićkih porodica«, *Zbornik radova o Federiku Grisogonu*, Zadar 1974, str. 27-54.

G. B. NAZARI
DA SAJANO

DELLA
TRAMUTATIONE
METALLICA

SOGNI TRE

Seguito dalla

CANZONE ALCHEMICA

di

RIGINO DANIELLI DA CAPODISTRIA

RIPRODUZIONE DELLA SECONDA EDIZIONE DEL 1599
CON INCLISIONI

ARCHÈ
MILANO
1967

*Naslovnica reprint-izdanja Nazarijeva djela iz 1599,
u kojem je objavljena Danielova Poema.*